

K některým problémům vymezení kulturní revoluce

MILAN HROMÁDKA
Institut vzdělávání pracovníků
v kultuře a umění, Praha

Rozpracování marxistické teorie kultury vyžaduje zamyslet se nad klíčovým problémem dynamiky kultury, jímž je kulturní revoluce. Objasňování tohoto složitého problému charakterizujícího způsob vývoje kultury má jak teoretický význam, tak praktický dosah související se stanovením cílů kulturní revoluce, s promítnutím jejich soustavy do programu kulturní revoluce a s postupným dosahováním těchto cílů.

1.

Odborná literatura zabývající se problematikou socialistické kulturní revoluce je poměrně rozsáhlá a bude účelné nejprve shrnout existující názory na její řešení.

První skupina autorů pojímá kulturu jako společenskohistorický proces duchovní tvorby a kulturní revoluce v jejich pojetí představuje kvalitativní změny v tomto procesu. M. P. Kim charakterizuje podstatu socialistické kulturní revoluce jako „socialistickou obnovu podmínek a charakteru tvůrčí činnosti v oblasti kultury a systému vzdělávání a spotřeby kulturních hodnot a s tím spojený prudký vzestup společnosti“ [1967: 15]. Obdobně N. S. Zlobin [1967: 43] spojuje kulturní revoluci se zásadní přestavbou celého systému duchovní produkce; podstata této revoluce tkví v kvalitativní změně subjektu kulturně historického procesu, kterou lze vyjádřit rostoucím podílem mas i jednotlivce na historické tvůrčí činnosti.

Druhá skupina autorů ztotožňuje kulturu s duchovním životem a kulturní revoluci chápe jako podstatnou změnu obsahu a forem duchovního života. S. L. Pachopol píše: „V. I. Lenin viděl v kulturní revoluci takové kvalitativní změny v duchovním životě společnosti, které vznikají na základě socialistických politických a ekonomických změn, aktivně na ně působí a mají svůj konečný cíl v utváření národa jako subjektu, skutečného tvůrce kultury, ve formování členů socialistického společenství jako všestranně rozvinutých osobností“ [1977: 14—15]. Autoři této skupiny se od sebe liší různým pojetím vztahu ideologie a duchovního života. V. T. Jermakov rozlišuje kulturní a ideologickou revoluci, přičemž revoluci ideologickou chápe jako předpoklad duchovní revoluce [1966: 10: 58—64]; podobný názor uvádí M. Brůžek, který říká, že „revoluce v ideologii předchází kulturní revoluci“ [1978: 24]. V. A. Kumanev se naopak domnívá, že ideologická a kulturní revoluce tvoří jednotu, že kulturní „revoluce v ideologii předchází kulturní revoluci“ [1978: 24]. V. A. Kumanev se společenském vědomí [1967: 96—103]. A. I. Arnoldov charakterizuje kulturní revoluci jako „proces výměny buržoazního typu duchovní výroby novým typem duchovní výroby, jako proces nastolování a dozrávání komunistického typu duchovní výroby, včetně příslušných změn v obsahu duchovního života společnosti“ [1979: 83].

Třetí skupina autorů spojuje podstatu socialistické kulturní revoluce s proměnami osobnosti člověka. E. A. Baller například píše: „Podstatou kulturní revoluce je tedy nejhlubší přestavba celého systému duchovní produkce, přeměna každého jednotlivce v uvědomělý subjekt kulturně historického procesu a jejím konečným cílem je všestranný harmonický rozvoj osobnosti“ [1975: 32]. Podobný názor sdílí G. G. Karpov [1970], A. N. Maslin [1960], u nás například Š. Paluda, který definuje socialistickou kulturní revoluci „ako zákonitý proces kvalitativnej premeny človeka a jeho životných podmienok“ [1979: 147].

Čtvrtá skupina autorů se domnívá, že podstata socialistické kulturní revoluce spočívá v kvalitativních změnách způsobu života. F. Staufenbiel uvádí, že kulturní revoluce není omezena jen na vznik vědeckého systému řízení komplexních kulturních vývojových procesů, ale především „obsahuje změny v ideologii, ve společenském vědomí, v sociálním chování lidu, v mravech a zvycích, ve způsobu života, ve vztahu k okolnímu prostředí, k utváření užšího sociálního a intimního životního prostředí, obsahuje změny role, která připadá umění ve společenské kultuře“ [1966: 65]. Určitou modifikací jsou názory o kulturní revoluci jako dvoustranném procesu, který plní úkoly vyplývající z objektivních potřeb rozvoje společnosti jako celku i formování způsobu života lidí, zejména jejich potřeb, možností a zájmů [Huláková 1963: 138], názory o změnách kulturní úrovně [Gorbunov 1972: 108].

Charakter socialistické kulturní revoluce vedl některé marxistické teoretiky k názoru, že o kulturní revoluci je možno uvažovat pouze v souvislosti se socialistickou kulturní revolucí. M. P. Kim upozorňuje na to, že přechod od jednoho k druhému typu kultury nemusí mít charakter skoku, ale že revoluční charakter mají změny v kultuře, které jsou důsledkem a zároveň součástí socialistické revoluce [1967: 5–39]. Někteří autoři se domnívají, že socialistická kulturní revoluce tvoří jen etapu ve vývoji socialistické kultury a její ukončení je časově shodné se zakončením přechodného období mezi kapitalismem a socialismem [Kim 1960: 150–156; Jermakov 1968]. Určitý přechod od starších názorů k novějším tvoří myšlenky V. V. Gorbunova, který na jedné straně chápe kulturní revoluci jako jeden ze základních rysů přechodného období, v němž má být odstraněn nesoulad mezi sociálně politickou a kulturní úrovní země, na druhé straně však pokládá za oprávněné i takové pojetí kulturní revoluce, které zahrnuje celé období rozvoje socialistické společnosti až k přechodu ke komunismu [1972].

V novějších definicích je kulturní revoluce prezentována jako permanentní proces charakterizující dynamiku kultury v celém průběhu výstavby první fáze beztřídní společnosti (různí se představy o počtu etap). A. I. Arnoldov se zabývá etapami socialistické kulturní revoluce ze dvou hledisek: 1. Ve vývoji socialistické kulturní revoluce v rámci historicky se utvořivšího socialistického společenství rozlišuje tři etapy. První etapa souvisela s uskutečňováním kulturních přeměn v SSSR, druhá s kulturní revolucí v lidově demokratických zemích, třetí souvisí s kulturními přeměnami v socialistických zemích završujících výstavbu rozvinuté socialistické společnosti [1962: 427]. 2. Pokud jde o periodizaci socialistické kulturní revoluce v rámci jedné země, rozlišuje dvě etapy, které odpovídají dvěma historickým fázím výstavby komunismu [1962: 305; 1979: 94]. M. T. Jovčuk uvažuje nejprve o třech etapách socialistické kulturní revoluce: první začala vítězstvím Velké říjnové socialistické revoluce a skončila v polovině třicátých let, druhá skončila v polovině šedesátých let. Třetí má povahu závěrečné etapy a svým obsahem odpovídá etapě vyspělého socialismu a jeho přerůstání v komunismus [1972]. Ve sborníku Aka-

demie věd SSSR, který byl uspořádán Jovčukem, se již hovoří o dvou etapách: „Kvalitativní odlišnost druhé, závěrečné etapy kulturní revoluce od první etapy spočívá v přenesení těžiště z přivlastňování kultury na osvojování kultury“ [1972: 500]. A. A. Zvorykin píše o třech etapách, které časově vymezuje zhruba jako Jovčuk a současně charakterizuje klíčovou otázku každé etapy. Problémem prvního období bylo vyřešení vztahu ke kulturnímu dědictví a zpřístupnění kulturních hodnot výchovou a vzděláváním lidu. Základním úkolem druhé etapy byla přeměna kultury na kulturu socialistickou, smysl třetí etapy je v přeměně socialistické kultury v komunistickou [1969: 1 až 14].

V Československu se jen několik málo autorů zabývalo objasňováním etap socialistické kulturní revoluce. M. Huláková rozlišuje budování předpokladů socialistických přeměn v kultuře a vědomí a dvě vlastní etapy socialistické kulturní revoluce [1963: 204, 220, 264]. V. Šeda se opírá o Jovčukovu periodizaci a uvádí tři etapy socialistické kulturní revoluce: etapa přechodného období završená vytvořením základů socialismu, etapa budování rozvinuté socialistické společnosti, etapa rozvinutého socialismu [1978: 44–46]. M. Brůžek [1978: 28] a Š. Paluda [1979: 155] v úvaze o periodizaci píší o dvou etapách socialistické kulturní revoluce.

2.

Kultura je takový způsob lidského osvojování světa, který vyjadřuje a umožňuje rozvoj lidského v člověku a společnosti. Rozvoj lidského se projevuje ve vztahu ke světu a jeho základním komponentům, jimiž jsou příroda, společnost a člověk, v rozvoji lidských schopností a dovedností a v předmětné formě těchto schopností a dovedností. Kultura je kvalitativní aspekt existence člověka a společnosti.

Toto pojetí kultury předpokládá existenci třídně historicky podmíněných norem, kritérií, které stanoví, co je nebo není kulturní, co je více či méně kulturní, co má kulturotvorný význam pro rozvoj jednotlivce, pro určitou sociální skupinu, pro společnost sociálně ekonomicky a teritoriálně vymezenou, pro lidstvo jako celek. Třídně historicky určené normy, hodnotící kritéria jsou přitom výsledkem sociálního zobecnění dosažené úrovně lidského osvojování světa, k němuž jako limitující faktor přistupují potřeby, zájmy a aspirace vládnoucí třídy vyjádřené v její ideologii. Tato hodnotící kritéria, jakkoliv vznikla v souvislosti s procesem lidského osvojování světa, se od něj oddělují a nezávisle na tento proces působí ve smyslu jeho akcelerace nebo retardace. Kvalita jejich působení je závislá na objektivních faktorech (k nimž patří zejména povaha společensko-ekonomické formace a vládnoucí společenské třídy i etapa historického vývoje) a také na subjektivních faktorech, z nichž nejdůležitější jsou stupeň vědeckého poznání zákonitostí lidského osvojování světa, schopnost a možnost využití poznání v usměrňování dynamiky tohoto osvojování.

Úvahy o způsobu vývoje kultury jako kvalitativní stránky lidského osvojování světa, o charakteru změn kultury v čase a prostoru jsou závislé na objasnění statiky (struktury) a dynamiky (procesů) tohoto osvojování. Pracovně můžeme ve struktuře lidského osvojování světa rozlišit na jedné straně jeho osobnostní a společenskou formu, na druhé straně předmětnou formu.

Objektivní svět stál před člověkem na prahu jeho dějin jako jev neosvojený ve svém celku i ve svých jednotlivých částech. Historická zkušenost z vývoje osvojování světa ukazuje, že tento proces postupoval od jeho osvojování jako nediferencované celistvosti k jeho osvojování jako jednoty mnohotvár-

ného. S postupem osvojování se univerzální objektivní realita rozdělovala, rozčleňovala na řadu relativně samostatných stránek. Čím hlouběji byly tyto stránky osvojovány, tím se člověk přibližoval ke komplexnímu osvojení světa, jehož součástí byly nejen změny vnější přírody, ale i lidské přirozenosti. V tomto procesu však jednotlivec přestával být souhrnným subjektem osvojování světa a stával se jen dílčím subjektem; funkci souhrnného subjektu převzala lidská pospolitost. Na jejím třídně sociálním ustrojení záleží, zda každý jedinec měl možnost se rozvíjet jako dílčí subjekt. Jedinečnost lidského osvojování světa v socialistických podmínkách je dána tím, že sama podstata socialismu vyjadřuje a umožňuje, aby rozvoj každého jedince jako dílčího subjektu byl podmínkou rozvoje všech. V tom je podstata dialektiky osobnostní a společenské formy lidského osvojování světa. Složitost vztahu obou forem osvojování světa dokládá vysoce strukturovaný společenský organismus moderní doby. Jednotlivec je současně členem rodiny, zájmové skupiny, pracovního kolektivu a prostřednictvím třídně sociální skupiny patří do určité společenské třídy nebo vrstvy; zásluhou společenské dělby práce patří do určité profesní skupiny a jejím prostřednictvím k určitému odvětví; zároveň je příslušníkem národa, ten je součástí etnické skupiny a ta je součástí určité rasy. A tak podobně bychom mohli vyjadřovat provázanost jiných prvků tvořících strukturu společnosti.

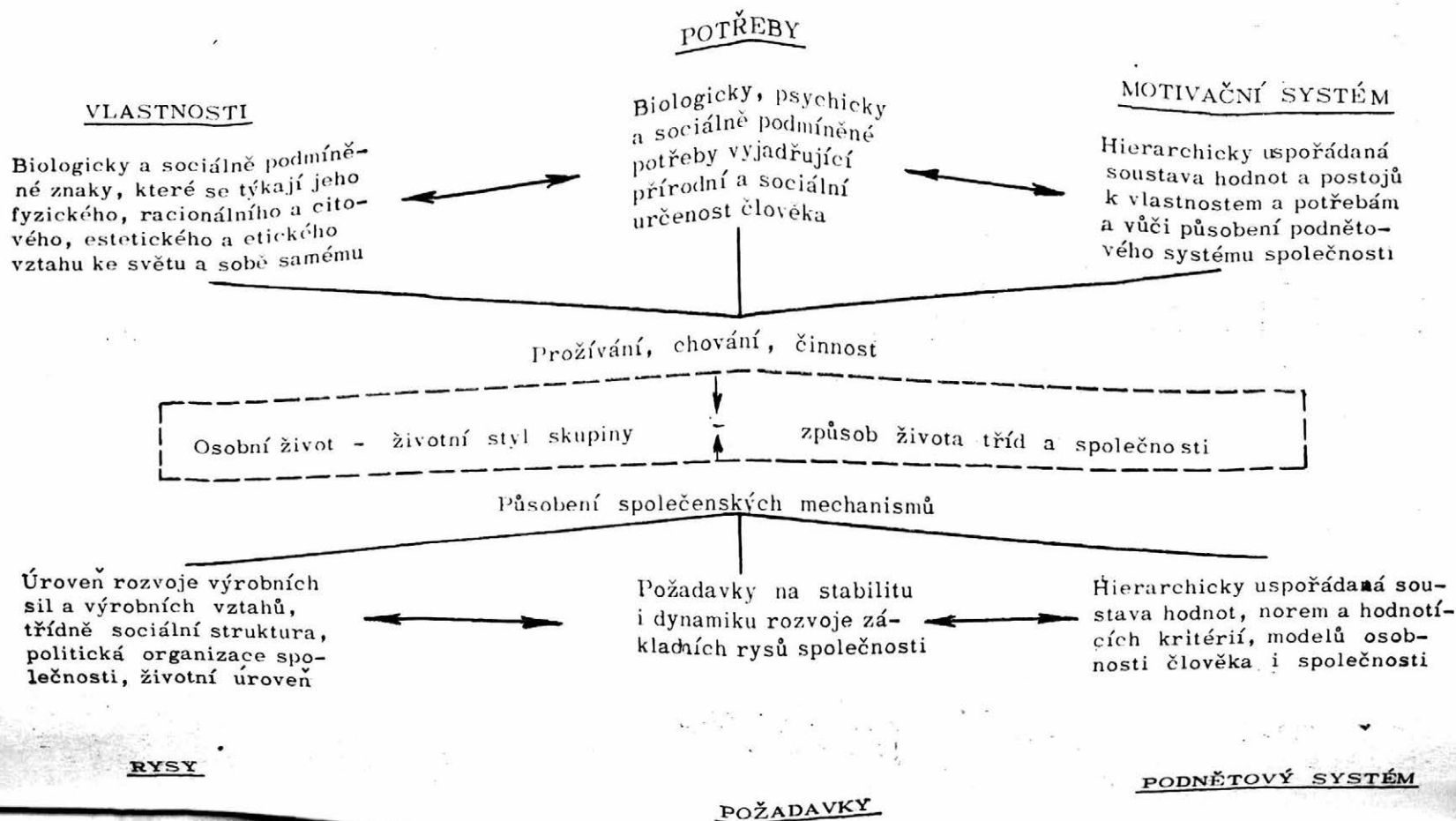
Struktura osobnostní a společenské formy osvojování světa může být znázorněna schématem 1.

Předmětnou formu lidského osvojování světa tvoří výtvary lidské činnosti, v nichž se objektivuje osobnostní a společenská forma tohoto osvojování, viz schéma 2.

Výtvary lidské činnosti začínají v určitém okamžiku své existence působit nezávisle na svém tvůrci a mohou se obrátit i proti němu. O některých, nečekaných výsledcích napsal Engels v *Podílu práce na polidštění optce*: „Každé [vítězství] má sice především důsledky, s nimiž jsme počítali, ale v druhé a třetí řadě má docela jiné, nepředvídané účinky, které často první důsledky zase ruší“ [1966]. Z tohoto hlediska vzato, dynamika kultury jako způsobu lidského osvojování světa je mimo jiné závislá na tom, do jaké míry budou výtvary lidské činnosti odpovídat předem vytčenému cíli a jak se bude zmenšovat prostor pro neúmyslné, nechtěné, vedlejší důsledky a následky jejich existence a působení.

Dynamické pojetí lidského osvojování světa vychází zpravidla z Marxových myšlenek o výrobě, rozdělování, směně a spotřebování zboží, obsažených v *Rukopisech — Grundrisse* [1977: 398]. Je to patrné například na posledních definicích kultury: „... je to činnost, v níž se produkují, uchovávají, rozdělují, vyměňují a spotřebovávají společensky významné materiální a duchovní hodnoty“ [Mežujev 1979: 26]. Podobný přístup volí Brůžek, když využívá Marxovo pojetí oběhu hodnot při objasňování lidského osvojování světa [1980: 152].

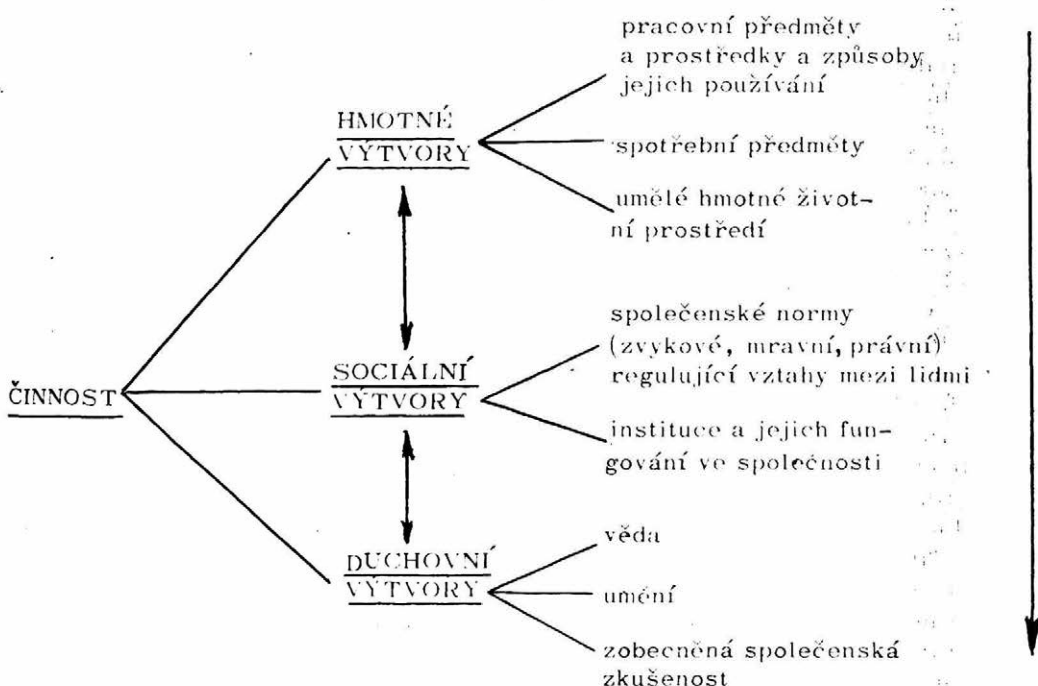
V průběhu historického vývoje lidského osvojování světa narůstají hmotné, sociální a duchovní výtvary lidské činnosti a jako doklad rozvoje osobnostní a společenské formy osvojování světa vytvářejí ve svém souhrnu kulturní dědictví lidstva nebo v užším pojetí národa. Z tohoto souhrnu si představitelé vládnoucí třídy v každé společensko-ekonomické formaci vybírají na základě poznání a hodnocení určitý soubor výsledků vzniklý v minulosti, na který navazují a který kriticky využívají v souladu s konkrétními úkoly a svou ideologií. Tento proces kritického přebírání historických výtvorů není přímočarý. Při sociálním zhodnocení jejich významu nemusí být převzaty všechny

kladné stránky a prvky najednou a teprve v dalším vývoji může nastat okamžik, kdy jsou přijaty i ty výtvořiny lidské činnosti, které byly dříve opomenuty, neobjeveny nebo zamítnuty. Ve společnosti probíhá permanentní proces přehodnocování a znovuobjevování historicky vzniklých výtvořin lidské činnosti a jejich včleňování do soudobého života společnosti. Proto si každá společnost chrání historické výtvořiny a je přitom tím velkorysejší, čím více si uvědomuje jejich význam pro svou přítomnost a budoucnost. Obecně můžeme říci, že čím více postupujeme do minulosti, tím větší počet výtvořin chráníme, a čím více se blížíme současné době, tím více uplatňujeme výběr toho, co bude předmětem ochrany společnosti. V průběhu historického vývoje lidstva se totiž zmenšuje výskyt výtvořin lidské činnosti a předmětem uchovávaní se stávají nejen ty, které výrazně ovlivnily osvojování světa, ale i běžné výtvořiny, poněvadž se stávají jedním z mála dokladů lidské invence, výsledků osobnostní a společenské formy osvojování světa.

Jestliže uvažujeme o uchovávaní a ochraně historicky vzniklých výtvořin, je třeba se zmínit i o ochraně přírody. Přírodní prostředí má v hod-

Schéma 2

notovém poli subjektu významné postavení. Představuje rezervoár surovinných a energetických zdrojů, umožňuje kompenzovat negativní vlivy technického a urbanizačního rozvoje. Zahrnuje v sobě řadu jevů živé a neživé přírody, které jsou objektivním dokladem vývoje organické a anorganické přírody. To jsou důvody, proč i příroda se stává předmětem ochrany společnosti.

Historické i soudobé výtvořiny lidské činnosti mají význam pro další dyna-

miku lidského osvojování světa, pro růst kulturního aspektu tohoto procesu jen tehdy, přijdou-li do kontaktu se subjektem a jsou jím využívány. Tento kontakt je závislý na zprostředkování a šíření, což tvoří neodmyslitelnou součást procesu lidského osvojování světa. Na tom, co, kdo, komu, jakým způsobem (H. D. Lasswell), s jakým úmyslem, za jakých okolností (W. P. Davison, H. L. George) a v jakém prostředí zprostředkovává, závisí jak tvorba, tak spotřeba jako rozhodující fáze osvojování světa. Zprostředkovávání výtvořů lidské činnosti umožňuje spojit lidi přes prostor a integruje nás s minulostí a budoucností.

Vedle přemísťování patří k základním formám zprostředkovávání sdělování. Jeho nejuniverzálnějším kanálem se stala řeč, která se v dialektické jednotě se společenskovo výrobní praxí stala podmínkou vzniku a rozvoje společnosti, jak na to před sto lety upozornil Engels ve své pozoruhodné studii *Podíl práce na polidštění opice*. K řeči mluvené a později psané se postupně přidávaly další řečové formy: výtvarná řeč, hudební řeč, řeč pohybu. Zásadou technických prostředků došlo a dochází ke kvalitativním přeměnám ve zprostředkovávání lidských výtvořů. Tyto proměny spočívají v rychlosti zprostředkování, v rozšiřování množství lidí, kteří mají možnost kontaktu s výtvořem lidské činnosti. Nelze také opomenout skutečnost, že každý způsob zprostředkování svými specifickými vlastnostmi do určité míry modifikuje i formální stránku lidské tvorby, což je zvláště patrné u sdělování.

Zprostředkovávání výtvořů lidské činnosti je tedy předpokladem rozvoje osobnostní a společenské formy lidského osvojování světa, umožňuje spotřebu těchto výtvořů. Spotřeba představuje dialektický proces odpředměťování a zpředměťování lidské schopnosti, v němž subjekt prokazuje dovednost využít lidských výtvořů pro svou existenci a současně obohacen o dosavadní zkušenosti vytvořit nové výsledky a rozvíjet sebe sama. Spotřeba tvoří stavbou dialektickou jednotu rozdílnosti a totožnosti. Ve spotřebě existují totiž dvě základní roviny. Jedna má pragmatickou podobu, kdy subjekt „spotřebovává“ lidské výtvořy, aniž by využil jejich vlastností pro vlastní rozvoj. Jednotlivec musí jíst, pít, oblékat se, jednat podle pravidel a vžitých návyků, využívat výsledků vědeckotechnického rozvoje, aniž by uvažoval o způsobech, které vedly k jejich vytvoření, o jejich podstatě. Tato rovina spotřeby je pochopitelná a bez ní není možná lidská existence. Nebezpečí vzniká tehdy, jestliže tento způsob spotřeby se stane typickým pro člověka.

Bylo by mylné se domnívat, že toto „spotřebovávání“ se týká jen hmotných výtvořů. Při zkoumání četby se dosti často zjišťuje, že postrádá tvořivé odpředměťování výsledků autorské tvorby. Řada čtenářů není stále ještě schopna proniknout ke složitějším významům díla, odhlížet od významů bezprostředně zřejmých a pochopit významy podstatnější, vést vnitřní dialog s autorem. Tito čtenáři zůstávají jen u takových operací, které souvisejí s vybavováním konkrétních pojmů a představ, záměrně setrvávají u literatury významově méně náročné, a to vše bez užitku pro rozvoj osobnostní stránky osvojování světa.

Druhá rovina spotřeby představuje takové odpředměťování výtvořů lidské činnosti, které dovede využít vlastností těchto výtvořů k rozvoji schopností a dovedností a k jejich zpředměťování v další lidské činnosti a jejich výtvořech. V průběhu takto chápané spotřeby se poznatky mění ve vědomosti, praktické a myšlenkové operace v soustavu dovedností, společenské normy se promítají do mezilidských vztahů atd. Mezi odpředměťováním a zpředměťováním existuje dialektický vztah.

V cyklu lidského osvojování světa jsou dva předěly, které jeho průběh modifikují. Souvisejí se společenským a individuálním výběrem toho, co se zpro-

středkovává a co se přijímá. Jak už bylo řečeno, vládnoucí třída v každé společnosti a v každé konkrétně historické etapě svého vývoje zprostředkuje jen takové výtvary lidské činnosti, minulé i současné, které jsou funkční pro její cíle a záměry. Také jednotlivci si vybírá z toho, co je mu zprostředkováno, a tento výběr je limitován celou řadou faktorů objektivní a subjektivní povahy.

3.

Lidské osvojování světa je tedy složitý, historicky uspořádaný globální systém, jehož jednotlivé části jsou propojeny a podřízeny. Z této skutečnosti nevyplývá jen přímá a jednoznačná determinace vzájemně souvisejících dílčích systémů. Na každý dílčí systém a prvky v něm působí nejen dílčí systémy přímo nadřazené nebo podřazené, ale i ostatní, které nejsou bezprostředně propojeny. Dílčí systémy jsou podřízeny celku, který určuje konkrétní formu jejich existence a dává jim vlastnosti, jež by tyto systémy samy o sobě nemohly získat. Současně však tyto dílčí systémy mají relativní samostatnost, která je dána dobou jejich vzniku a trvání v čase a prostoru, jejich specifickými vlastnostmi a z nich vyplývajících funkcemi, a konečně jejich historicky proměnným významem ve struktuře globálního systému osvojování světa [Afanasjev 1977: 18–20]. Vývoj tohoto osvojování neprobíhá synchronně ve všech dílčích systémech, není rovnoměrný, což má za následek opožďování i předbírání nejen ve vývoji jednotlivých systémů, ale i uvnitř jednotlivých systémů a vznik disproporcí v souhrnném osvojování světa. Kvalitativní změny ve vnitřním vývoji vědy nelze podle našeho názoru považovat za změny v racionálním vztahu člověka ke skutečnosti. Změnou ve vnitřním vývoji vědy začíná proměna racionálního vztahu a dovršuje se teprve tehdy, když se výsledky vědeckého poznání transformují do světového názoru převážné většiny obyvatelstva a jeho praktické činnosti.

Vývoj lidského osvojování světa probíhá v dialektické jednotě evolučních a revolučních změn. Většina dosavadních úvah o kulturní revoluci nebere — jednostranným akcentováním revolučních změn v procesu osvojování světa — tuto jednotu plně na vědomí. Evoluční změny v tomto procesu mají povahu kvalitativních změn, které nevedou k proměně základní určenosti jevu nebo systému, revoluční změny souvisejí se změnou základní, určující kvality jevu nebo systému. Vývoj přírodních věd až do sklonku devatenáctého století přinášel poznatky o objektivní realitě, které měly povahu evolučních změn ve vnitřním vývoji těchto věd, poněvadž nepřekročily existující představu o tom, že hmota je složena z atomů, jež jsou totožné, nedělitelné, neměnné, věčné a nezníčitelné. Začátek revoluce je v této souvislosti spojen s překonáním této koncepce. a to objevem elektronu (1897), radioaktivity (1896), fotonu (1905), protonu (1911), neutronu (1932) jako elementárních částic hmoty. Tato revoluce měla ve svých důsledcích mimochodem za následek změnu v hierarchii přírodních věd, v níž mechaniku vystřídala fyzika jako vedoucí článek přírodních věd. Změna jedné kvality v druhou v rámci určitého dílčího systému osvojování světa může mít v rámci tohoto systému povahu revoluce, ale ve vztahu k souhrnnému osvojování světa jen povahu změn evolučních.

S oběma kategoriemi změn v osvojování světa souvisí způsob těchto změn a jejich trvání v čase. Tento způsob má buď povahu skoku, výbuchu, otevřeného přelomu (v jehož průběhu, trvajícím relativně krátkou dobu, dochází ke změně základní určenosti systému nebo jevu), nebo postupného, dlouhodobého, skrytého procesu. Zatímco pro souhrnné lidské osvojování světa je charakteristický druhý typ průběhu kvalitativních změn, v některých systémech společenského osvojování se setkáváme i s prvním typem.

V této souvislosti bude třeba krátce objasnit vztah politické, ekonomické a kulturní revoluce. Proces lidského osvojování světa jako jednota osobnostního, společenského a předmětného představuje globální systém, v jehož dílčích systémech probíhají evoluční a revoluční změny. Změny ve všech systémech mají kulturní aspekt, jestliže ve svých důsledcích umožňují další humanizaci člověka a společnosti a tím i pokrok v procesu osvojování světa. To platí v plném rozsahu o kvalitativních změnách v politickém a ekonomickém systému. Oba systémy mají v globálním systému zvláštní postavení. Jejich fungování a rozvoj jsou výsledkem osvojování světa v určité dimenzi a obsahují určující předpoklady pro další dynamiku osvojování světa vcelku; na nich záleží, do jaké míry společenská forma osvojování světa urychlí nebo zpomalí proces osvojování světa v jeho komplexu.

Posuzování povahy a rozsahu změn v procesu lidského osvojování světa je závislé na stanovení soustavy ukazatelů schopných vyjádřit v kvalitativní i kvantitativní podobě jednak strukturu příslušného dílčího systému osvojování světa, jednak příčinné a funkční vztahy mezi jednotlivými komponenty tohoto systému i systému jako celku k ostatním systémům tvořícím strukturu celostního systému osvojování světa. Posuzování povahy změn je podmíněno dále zpracováním soustavy hodnotících kritérií umožňujících posoudit, zda prokázaná změna má nebo nemá kulturní povahu.

I když uspořádání soustavy ukazatelů není předmětem této úvahy, přesto se pokusíme pracovníě naznačit představu komplexního přístupu respektujícího jednotu osobnostní, společenské a předmětné formy osvojování světa ve zpracování ukazatelů schopných postihnout strukturu racionálního a estetického vztahu člověka a společnosti k objektivní realitě.

V prvním případě vycházíme z přesvědčení, že racionální vztah člověka a společnosti k objektivní realitě je možno vyjádřit rozvojem vědeckého poznání zákonitostí objektivního světa a využitím výsledků tohoto poznání v přetváření vnější přírody a utváření subjektu; viz tab. 1.

Ve druhém případě se domníváme, že estetický vztah ke skutečnosti lze vyjádřit schopností subjektu poznávat, prožívat a tvořit krásu ve všech formách procesu lidského osvojování světa, viz tab. 2.

Soustava hodnotících kritérií schopných posoudit, zda změny v procesu lidského osvojování světa mají nebo nemají kulturní povahu, je vždy aktuálně třídně sociálně podmíněna a může oceňovat dosažený stupeň osvojování světa z hlediska předchozího historického vývoje nebo jej konfrontovat s určitým ideálem, modelem.

V soudobých teoretických pracích zabývajících se problematikou kultury není doposud věnována odpovídající pozornost zpracování komplexního modelu kultury přesto, že má nesmírný význam nejenom teoretický, ale i praktický. V našem pojetí vyjadřuje tento model ideál, vzor, souhrn určitých rysů a funkcí, které se vládnoucí třída snaží prosadit ve všech formách lidského osvojování světa; současně tento model obsahuje i hodnotící kritéria, jimiž se posuzuje realita z hlediska žádoucího stavu. V. I. Lenin několikrát zdůrazňoval, že žádný člověk a skutečný revolucionář se neobejde bez ideálů a snění. „Člověk potřebuje ideál, avšak ne ideál nadpřirozený, nýbrž ideál lidský, odpovídající přírodě“ [1960: 38; 78]. Adresný, konkrétně historický a realizovatelný ideál, který nastoluje takové úkoly, k jejichž řešení již dozrály objektivní společenské podmínky, se jedinečně může stát motivační silou, podnětem činu orientovaného na lepší svět. Zpracování modelu kultury rozvinutého socialismu umožňujícího hodnotit kvalitu dosažených změn ve vývoji lidského osvojování světa nelze přirozeně chápat normativisticky jako vytvoření obec-

Tabulka 1

Sféra	Soustava ukazatelů sledujících proměny
Vnitřní vývoj vědeckého poznání	● struktury předmětu vědeckého zkoumání ● metodologie a techniky vědeckého zkoumání ● struktury vědních disciplín ● hierarchie vědních disciplín
Vnější působení vědeckého poznání	● časové distance mezi vědeckým poznáním a jeho praktickým využitím ● způsobů pronikání vědeckého poznání do společenské praxe ● rozsahu společenské praxe, která je ovlivněna výsledky vědeckého poznání ● racionálního vztahu člověka k objektivnímu světu vyjádřeného ve světónázorových postojích a v praktické činnosti
Sociální povaha vědeckého poznání	● individuálního a kolektivního ve vědeckém poznání ● institucionalizace a organizace vědeckého poznávání ● personální základny vědeckého zkoumání ● společenského ocenění vědeckého poznávání

ného ideálu, který by měl být oktrojován — i když každé programování má svou normativní složku. Vyjadřuje spíše žádoucí tendence ve všech formách lidského osvojování světa.

Ve srovnání s historicky vzniklými modely lidského osvojování světa vychází socialistická představa stále více z vědeckého poznání zákonitostí tohoto osvojování a z možností společnosti využít těchto zákonitostí při realizaci historicky podmíněných modelů. Přesto dosud a ani v nejbližší budoucnosti nedokážeme vytvořit úplný a přesný model zobrazující kulturu rozvinutého socialismu. Takové modely chybějí i u technických systémů. Jsme proto zatím nuceni se spokojit s obecnými modely, pokud vyjadřují všechno podstatné, co určuje socialistický způsob osvojování světa.

Kulturní revoluce je tedy taková kvalitativní změna v lidském osvojování světa, která znamená dějinný pokrok v humanizaci člověka a ve zlidšťování společnosti. V historickém vývoji lidstva je možno uvažovat o dvou kulturních revolucích. První souvisela se vznikem člověka, s jeho vyčleněním z pří-

Tabulka 2

Sféra	Soustava ukazatelů sledujících proměny
Vnitřní vývoj umění	● struktury předmětu uměleckého zobrazení ● vývoje druhů umění a jejich vzájemných vztahů ● metod, forem a technik uměleckého ztvárnění skutečnosti
Vnější působení umění	● způsobů pronikání umění do společenské praxe ● rozsahu společenské praxe, která je ovlivněna působením umění ● estetického vztahu člověka k realitě vyjádřeného jeho schopností poznávat, prožívat a tvořit krásu
Sociální povaha umění	● institucionalizace a organizace umění ● personální základny umění ● oceňování společenské funkce umění

rody a s jejím postupným osvojováním, počátek druhé je spjat se socialistickým společenským řádem, kdy lidstvo začíná ovládat společenské vztahy tím, že je uvědoměle vytváří. Proces lidského osvojování světa představuje dialektickou jednotu osobnostní, společenské a předmětné formy, která v průběhu první kulturní revoluce byla porušována diskrepancí ve vzájemných vztazích základních prvků tohoto dialektického svazku. Tím, že rozvinutost osobnostního byla třídně podmíněna a diferencována, došlo k narušení jednoty osobnostního a společenského. Společenské v osvojování světa bylo třídními zájmy deformováno a rozpolceno, předmětné se dostávalo do rozporu se svou podstatou. Bylo produktem osvojování světa, oddělilo se však od osobnostní a společenské formy do té míry, že trvale narušovalo dynamiku osvojování světa a jeho jednotu. Bolestně pocítovaný rozpor mezi kulturou a civilizací v anglosaských zemích je důsledkem uvědomění si tohoto problému. Jedinečnost rozvoje kultury v socialistických podmínkách souvisí s tím, že poprvé v historii lidského osvojování světa byly vytvořeny objektivní podmínky pro plné uplatnění dialektiky osobnostního, společenského a předmětného v osvojování světa.

Kulturní revoluce má povahu dialektické jednoty obecného, zvláštního a jedinečného projevujícího se v kvalitativních přeměnách lidského osvojování světa. Probíhá jako kvalitativní proměna určitého subsystému (jedinečný aspekt je patrný na změnách ve vnitřním vývoji vědy), dílčího systému (zvláštní aspekt, který souvisí se změnou racionálního vztahu člověka k realitě) a jako proměna osvojování světa vcelku (obecný aspekt, který v sobě integruje změny jedinečné a zvláštní). Dynamika kvalitativních změn v lidském osvojování světa začíná změnami jedinečnými a končí změnami obecnými, které zpětně determinují průběh změn zvláštních a jedinečných usměřňující a dávající jim nové vlastnosti a funkce.

Proměna jedné kvality v druhou v lidském osvojování světa probíhá v čase. Čas je posloupností tohoto osvojování a vnáší do úvah o jeho struktuře pohyb. Rozvoj evoluční teorie na přelomu devatenáctého a dvacátého století ovlivnil chápání kulturního vývoje jako organického cyklu. Kultura byla interpretována jako organismus a dějiny kultury jako jeho životopis (O. Spengler, A. J. Toynbee). Tak jako biologický organismus prochází obdobím dětství, mládí, dospělosti a stárí, tak i kultura má svůj zrod, růst, krizi, rozklad a zánik. Tato koncepce spojená s představou existence kulturních okruhů, tj. prostorově i časově od sebe oddělených a na sobě nezávislých typů lidského osvojování světa, znamenala obrát v nemarxistickém pojetí kultury, nikoliv však kopernikovský, jak zdůrazňoval Spengler, ale spíše ptolemaiovský [Attila 1975: 9], poněvadž popřela jednotu historického vývoje osvojování světa.

Marxistická filozofie chápe lidské osvojování světa jako dialektický proces kontinuity a diskontinuity, v němž nepřetržitost má určující postavení. Vývoj osvojování je umožněn kritickým přejímáním dědictví, které vzniklo v průběhu existence lidstva, tj. odmítáním určitých výsledků osvojování světa, které jsou buď překonány nebo neodpovídají aktuálním potřebám vládnoucí třídy. V historickém vývoji dochází i k dočasnému odmítání veškerého dědictví, či dokonce k ničení kulturních hodnot. Stává se tak v průběhu sociální revoluce a v třídně antagonistických společnostech, kdy vládnoucí třída si upevňuje moc v situaci pro ni nepříznivé (kontrarevoluce).

Souvztažnost nového v lidském osvojování světa a navazování na předchozí výsledky tohoto osvojování lze také vyjádřit dvojím pojetím kontinuity a diskontinuity. Na jedné straně navazování na historicky vzniklé výsledky osvojování světa představuje plynulou řadu, vůči níž stojí jako přetržitý prvek

nové výsledky, které negují dosavadní výsledky. Na druhé straně nepřetržitost ve vývoji osvojování světa vytváří nové výsledky, zatímco navazování na historicky zaniklé představuje přerušení této kontinuálnosti. Oba protikladné póly této dialektické jednoty nejsou jednou provždy dané, nýbrž si vzájemně vyměňují místo. Přetržitost jako popření plynulého přechodu ve vývoji lidského osvojování světa umožňuje postihnout jednotlivé fáze tohoto vývoje jako relativně svébytné, časově omezené a od sebe navzájem odlišné. „Nedovedeme si představit, vyjádřit, změřit, zobrazit pohyb,“ napsal Lenin, „aniž jsme přetrhli nepřetržitě, aniž jsme zjednodušili, zhrubili, aniž jsme rozdělili; umrtvili živé“ [1953: 234].

Proces lidského osvojování světa má také prostorovou dimenzi, v níž se projevuje míra jeho závislosti na zvláštnostech přírodního, ekonomického a sociálního prostředí. Touto problematikou se začala zabývat v prvním desetiletí našeho století vídeňská kulturně historická škola (E. Grabner, W. Koppers), která navázala na geografický determinismus a zkoumala vývoj kultury nikoli v časové dynamice, ale v jeho teritoriálním podmínění. Tehdy vznikla koncepce „kulturního okruhu“, „lokálních typů kultury“ a změna v nich byla vysvětlována působením jednoho okruhu na druhý, difúzí nebo migrací.

V jednotlivých epochách a etapách vývoje lidského osvojování světa vznikají určité typy osvojování světa společné pro velké územní celky, které ovšem existují v konkrétních projevech zvláštního a jedinečného, podmíněných prostředím a jeho historickým vývojem. V této souvislosti se uvažuje o teritoriálně podmíněném typu osvojování světa, který má sloužit pro označení v prostoru a čase ohraničených kulturně historických systémů, jež se utvořily v důsledku územních, duchovních a jiných vztahů a jsou ovládány tradičně ustálenými stylovými zvláštnostmi. Samo prostředí, prostor má povahu strukturovaného systému, jehož konstitutivními prvky mohou být kontinenty, části kontinentů, území určitého státu a oblasti (regiony) v rámci teritoria daného státu. Specifické postavení má v této spojitosti město a vesnice jako dva typy prostorového osídlení, které vznikly v důsledku společenské dělby práce.

Prostorový aspekt lidského osvojování světa vyvolává řadu otázek souvisejících s přenosem výsledků osvojování světa, s přenosem kultury, jeho příčinami a důsledky. Nemarxistické názory vycházely nejprve z koncepce kulturního paralelismu, která považovala prostorově existující kulturní systémy (kulturní okruhy) za uzavřené a na sobě nezávislé [Danilevskij 1871; Spengler 1927; Toynbee 1960]. Rigoróznost tohoto pojetí byla zmírněna P. A. Sorokinem, který se domníval [1964], že kulturní systémy jsou uzavřené na počátku svého vzniku a v období svého rozvoje, otevírají se však v období svého úpadku, kdy široce vstřebávají prvky jiných kulturních systémů. Svou koncepci paralelismu transponoval Sorokin do chronologické roviny: Řek ze šestého století př. n. l. a Řek z prvního století n. l. si nemohou rozumět a nemůže tedy ani dojít k přejímání kulturních hodnot; totéž platí pro současného a středověkého Evropana. Toto pojetí mu umožnilo formulovat závěry k teorii konvergence, která se snaží dokázat, že postupně mizí kvalitativní rozdíly mezi lidským osvojováním světa v různých třídně sociálních podmínkách a že se jimi determinované typy osvojování budou sblížovat a vyvíjet k jednotnému typu.

Přenos výsledků lidského osvojování světa není jednoduchý proces. Nejčastěji se tento přenos spojuje s přenášením hodnotových systémů, norem a hodnotících kritérií především prostřednictvím uměleckých děl a vůbec výměny informací, v nichž se zpředměňuje třídně historicky podmíněný typ osvojování světa. Přenos je ovšem také spjat s difúzí vědeckých poznatků a s jejich

transformací do hmotných výsledků lidské činnosti (stroje, zařízení atd.). Výsledky osvojování světa na určitém teritoriu (které jsou předmětem přenosu: přemísťování, sdělování) ovlivňují osobnostní a společenskou formu osvojování světa na jiném teritoriu v několika stupních. Nejprve si subjekt pouze uvědomí existenci určitého výsledku a jeho případný význam pro sebe, a to bez vlivu na svůj způsob života a myšlení, na druhém stupni „spotřebovává“ výsledek s relativně malým vlivem na osobnostní nebo společenskou formu osvojování světa. Konečně na třetím stupni nejen přijímá výsledek, ale jeho hodnoty objektivuje ve svém prožívání, chování a praktické činnosti. Každý přenesený výsledek neprochází všemi stupni, největší formativní vliv má přirozeně ten, který prošel všemi stupni. Interiorizace výsledků má široký rozsah, který se pohybuje od inspirace přes nápodobu až k asimilaci, v jejímž průběhu určitý subjekt (sociální skupina, třída, národnost, národ) zcela ztrácí své specifické rysy osvojování světa přijetím převzatých výsledků a způsobů osvojování a fakticky zaniká jeho původní existence.

Marxistické řešení vychází z dialektické jednoty vnitřních a vnějších vlivů při objasňování problému přenosu výsledků lidského osvojování světa. V průběhu historického vývoje byla tato jednotu porušována jednou přeceňováním vnitřních vlivů s nacionálním až nacionalistickým podtextem (v rámci teritoria jednoho státu se setkáváme s kulturním provincionalismem), které ve svých důsledcích vedlo ke kulturní izolaci, k opožďování národního vývoje za obecným. Jindy toto porušení naopak souviselo s přeceňováním vnějších vlivů, v nichž byl spatřován základní impuls domácího vývoje osvojování světa, aniž byl respektován význam domácích tradic jako určitého katalyzátoru přenosu jiných výsledků osvojování světa. Nekritické přejímání jiných výsledků může vést až k rozrušení svébytného kulturního vývoje, a to tím více, čím je domácí systém nerozvinutější, zejména pak je-li pronikání cizích výsledků stimulováno zájmem ovládnout jinou zemi.

* * *

Kulturní pokrok v lidském osvojování světa je spjat s člověkem a společností. Jeho začátek souvisí s jejich vznikem, jejich zánik je spjat se zničením kultury, s popřením lidského v člověku. V tom je dialektika vztahu kultury a člověka. Kulturní revoluce má své zákonitosti, přírodní, společenské a lidské, jejich poznáváním se odkrývá její podstata, jejich využíváním se urychluje její dynamika.

Poslední sjezdy komunistických a dělnických stran evropských socialistických zemí se zabývaly problémy budování rozvinuté socialistické společnosti a v této souvislosti zdůraznily naléhavost teoretického a praktického řešení otázek kultury. Tento postulát organicky vyplývá z vnitřních potřeb rozvinuté socialistické společnosti a velmi úzce souvisí s ideologickým bojem mezi třídě protikladnými soustavami současného světa. Ocenění významu kultury je patrné z jednání všech sjezdů v celém historickém vývoji socialismu. Tak jako se od sebe liší jednotlivé vývojové etapy socialismu, tak se i diferencují nároky na uplatňování společenské funkce kultury. Program budování rozvinuté socialistické společnosti klade na kulturu kvalitativně vyšší požadavky než tomu bylo v předchozích etapách budování socialismu. Tato skutečnost si vynucuje nové přístupy k objasňování základních otázek kultury a kulturní revoluce, jimž nemohou vystačit dílčí pohledy. Rozvoj marxisticko-leninské teorie kultury ovlivněný potřebami společenské praxe znovu potvrzuje Engelsův výrok o praktické potřebě, která pomáhá vědě vpřed více než deset univerzit.

- Afanasjev, V. G.: *Vědecké řízení společnosti*. Praha, Svoboda 1977.
- Arnoldov, A. I.: *Kulturní revoluce — objektivní zákonitost budování socialismu a komunismu*. In: *Základy marxisticko-leninské teorie kultury*. Praha, Svoboda 1979.
- Arnoldov, A. I.: *Socializm i kul'tura*. Moskva, Izdat. AN SSSR 1962.
- Attila Agh: *Kultur und Gemeinschaft*. Budapest 1975.
- Baller, E. A.: *Socialismus a kultura*. Praha, APN 1975.
- Brůžek, M.: *Socialistická kulturní revoluce a formování nového typu kultury*. In: *Současná etapa socialistické kulturní revoluce*. Praha, ÚKVC 1978.
- Brůžek, M.: *Úvod k teorii kultury*. Praha, Práce 1980.
- Danilevskij, N. J.: *Rossija i Evropa*. Sanktpetěrburg 1871.
- Gorbuinov, V. V.: *Lenin i socialističeskaja kul'tura*. Moskva, Mysl' 1972.
- Huláková, M.: *O kultuře a kulturní revoluci*. Praha, SNPL 1963.
- Jermakov, V. T.: *Istoričeskij opyt kul'turnoj revolucii v SSSR*. Moskva, Mysl' 1968.
- Jermakov, V. T.: *O soděržanii i chronologičeskich ramkach kul'turnoj revolucii v SSSR*. Voprosy istorii 1966, No. 10.
- Jovčuk, M. T.: *Současné problémy ideologického boje a rozvoje socialistické ideologie a kultury*. In: *XXIV. sjezd KSSS a rozvoj marxisticko-leninské teorie*. Praha, Svoboda 1972.
- Karpov, G. G.: *Lenin o kul'turnoj revolucii*. Leningrad, Leninizdat 1970.
- Kim, M. P.: *O suščnosti kul'turnoj revolucii i etapach jejo osuščestvlenija v SSSR*. Moskva, Nauka 1967.
- Kim, M. P.: *Suščnost i istoričeskije etapy kul'turnoj revolucii v SSSR*. In: *Voprosy KPSS 1960*, 6.
- Kommunizm i kul'tura*. Moskva, Nauka 1966.
- Kumanev, V. A.: *Někotoryje problemy izučeniya kul'turnoj revolucii*. Voprosy istorii 1967, No. 12.
- Lenin, V. I.: *Filosofické sešity*. Praha, SNPL 1953.
- Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 38. Praha, SNPL 1960.
- Leninismus a filosofické problémy současnosti*. Praha, Svoboda 1972.
- Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ III*. Praha, Svoboda 1977.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy*, sv. 20, Praha, Svoboda 1966.
- Maslin, A. N.: *Učeniye V. I. Lenina o kul'ture*. In: *Velikoje toržestvo iděj leninizma*. Moskva, Izd. VPS i AON pri CK KPSS 1960.
- Mežujev, V. M.: *Pojem kultury*. In: *Základy marxisticko-leninské teorie kultury*. Praha, Svoboda 1979.
- Pachopol, S. L.: *Obščeye i osoběnnoje v kul'turnoj revolucii*. Kišiněv, Štiinca 1977.
- Paluda, Š.: *O kul'turnoj politike KSČ*. Bratislava, Pravda 1979.
- Sorokin, P. A.: *The Basic Trends of our Time*. New Haven, Conn; College & University Press 1964.
- Spengler, O.: *Der Untergang des Abendlandes*. München, C. H. Beck 1927.
- Staufenbiel, F.: *Kultur heute — für Morgen*. Berlin, VEB 1966.
- Šeda, V.: *Zákonitosti vývoje a přeměn kultury v rozvinuté socialistické společnosti a v etapě její výstavby*. In: *Současná etapa socialistické kulturní revoluce*. Praha, ÚKVC 1978.
- Toynbee, A. J.: *A Study of History*. London, Oxford University Press 1960.
- Zlobin, N. S.: *O suščnosti i principach periodizacii kul'turnoj revolucii*. In: *Kul'turnaja revolucija v SSSR*. Moskva, Nauka 1967.
- Zvorykin, A. A. a kol.: *La politique culturelle en Union des Républiques socialistes soviétiques*. Paris, UNESCO 1969.

Резюме

М. Громадка: К некоторым проблемам определения культурной революции

Статья посвящена одной из ключевых проблем марксистско-ленинской теории культуры, какой является культурная революция. В первой части статьи дается анализ понимания культурной революции, как она трактовалась до сих пор в доступной советской и чехословацкой литературе. Во второй части определяется культура как такой способ освоения мира человеком, который выражает и делает возможным развитие человеческого в человеке и обществе. Автор одновременно показывает, что такое понимание культуры

зависит от существования классово-исторически обусловленных критериев, определяющих что является или не является культурным. Эти взгляды — результат социального обобщения достигнутого уровня освоения мира человеком, к которому в качестве лимитирующего фактора прибавляются потребности, интересы и запросы правящего класса, выраженные в его идеологии. Рассуждения о способе развития культуры, о характере изменений культуры во времени и пространстве связываются с объяснением структуры и динамики освоения мира. Структура освоения мира выражена диалектическим единством личностного, общественного и предметного, освещение динамики исходит из идей Маркса о производстве, распределении, обмене и потреблении товаров, содержащихся в его ранних произведениях («Грундриссе»). В третьей части автор освещает понимание культурной революции как качественного изменения в освоении мира человеком, которое носит характер диалектического единства всеобщего, особенного и единичного. Оценка характера и объема изменений зависит от определения системы показателей, способных выразить в количественном и качественном отношении как структуру частных систем освоения мира, так и причинные и функциональные отношения между отдельными компонентами в рамках отдельных систем. Изменения в освоении мира человеком происходят в пространстве и времени. Время понимается как последовательность освоения мира человеком и в этой связи автор объясняет проблематику континуитета и дисконтинуитета в процессе освоения. Особое внимание он уделяет пространственному аспекту культуры, проблемам передачи результатов освоения мира человеком, его причинам и последствиям.

Summary

M. Hromádka: Some Problems of Defining the Cultural Revolution

The paper concerns one of the key problems of the Marxist-Leninist theory of culture which is represented by cultural revolution. The first part deals with an analysis of the present conception of cultural revolution discussed in the available Soviet and Czechoslovak literature. The second part defines culture as a mode of human appropriation of the world which expresses and facilitates the development of the human in man and society and simultaneously refers to its dependence on the existence of historically class-conditioned criteria stating what is or is not cultural. These views result from the social generalization of the attained level of human appropriation of the world in which the needs, interests and aspirations of the ruling class, expressed in its ideology, take part as a limiting factor. Reflections concerning the way of the development of culture, the character of changes in culture in time and space are connected with the elucidation of the structure and dynamics of the appropriation of the world. The structure of the appropriation of the world is expressed by the dialectic unity of the individual, social and objective; the elucidation of dynamics proceeds from Marx's ideas concerning the production, distribution, exchange and consumption of commodities which are included in his Manuscripts — Grundrisse. The third part deals with the conception of cultural revolution as a qualitative change in the human appropriation of the world which has the nature of dialectic unity of the general, special and individual. The assessment of the nature and extent of changes depends on the establishment of a system of indicators able to express — qualitatively occur in time and space. Time is comprehended as a sequence of human appropriation; of the world and the causal and functional relationships between the individual components within each system. The changes in human appropriation of the world occur in time and space. Time is comprehended as a sequence of human appropriation; in this context the problems of continuity and discontinuity in the process of the appropriation are explained. Special attention is given to the space aspect of culture, to the problems of transfer of the results of human appropriation of the world, its causes and consequences.